

IŠ JŪROS Į MIRTIES PASAULĮ: KAIP, KADA IR KODĖL GINTARAS ATSIKASDAVO KAPUOSE ROMĖNIŠKŲ LAIKOTARPIU?

Sigitos Bagužaitės-Talačkienės disertacijos

*Materialioji gintaro tradicija Vakarų Lietuvos kapinynuose su akmenų vainikais lyginamajame baltų kultūrų kontekste. Socialinis aspektas
gynimo apžvalga*

Edvinas Ubis

Klaipėdos universitetas

251

Klaipėdos universiteto Aula Magna korpuso konferencijų salėje 2015 m. sausio 23 d. buvo apginta Sigitos Bagužaitės-Talačkienės disertacija „Materialioji gintaro tradicija Vakarų Lietuvos kapinynuose su akmenų vainikais lyginamajame baltų kultūrų kontekste. Socialinis aspektas“. Gynimui pateikta disertacija išleista 15 egzempliorių tiražu. Ją sudarė iš viso 157 puslapiai, iš kurių 98 puslapiai apėmė dėstomąją dalį, 12 puslapių – literatūros sąrašą, 44 puslapiai – priedus (20 lentelių ir 34 paveikslai arba diagramos). Ginamasis darbas buvo parengtas 2006–2014 m. studijuojant Klaipėdos universiteto ir Lietuvos istorijos instituto jungtinėje doktorantūroje (mokslinė vadovė dr. Rasa Banytė-Rowell). Gynimo procedūrai sudarytą disertacijos gynimo tarybą sudarė prof. habil. dr. Vladas Žulkus (Klaipėdos universitetas), dr. Mindaugas Bertašius (Kauno technologijos universitetas), dr. Sigita Kraniauskienė (Klaipėdos universitetas), dr. Algimantas Merkevičius (Vilniaus universitetas), dr. Ernestas Vasiliauskas (Klaipėdos universitetas). Oponentais buvo paskirti dr. Adomas Butrimas (Vilniaus dailės akademija) ir dr. Eugenijus Jovaiša (Lietuvos edukologijos universitetas).

Gynimo procedūrą pradėjo tarybos primininkas V. Žulkus. Pistačius disertacijos autorę ir jos temą, buvo suteiktas žodis disertantei, kuri glaustai išdėstė pagrindines ginamojo darbo tezes gynimo tarybai, oponentams ir susirinkusiai publikai. Pirmiausia buvo pristatytas tyrimo tikslas – „remiantis kapų kompleksų vertės skaičiavimo metodais, ištirti atskirų Vakarų Lietuvos kapų su akmenų vainikais kultūros bendruminių socialinį / turtinį susisluoksniavimą, kartu atskleidžiant gintaro reikšmę jose, analizės rezultatus pateikti lyginamajame baltų kultūrų gintaro tradicijos kontekste“. Toliau darbo autorė nurodė pasirinktą chronologinį laikotarpį (romėniškąjį) ir grindė tokį savo pasirinkimą kultūriniais pokyčiais minėtu laiku. Kita svarbi pristatymo dalis buvo apie tyrimo metodologiją. Autorės pagrindinis instrumentas buvo statistiniai tyrimo metodai: a) balinio skaičiavimo metodika; b) bendras vieno kapo įkapių skai-

čius; c) vieno kapo atskirų dirbinių tipų skaičius. Gana plačiai aptarusi metodologinę dalį, toliau disertantė išdėstė pagrindinius tyrimo rezultatus.

Vertinant disertacijos autorės pristatymą, reikėtų pažymėti, kad jis buvo konstruktyvus ir aiškus. Pristatyti pagrindiniai dalykai: darbo tikslas, tyrimo metodologija ir esminiai tyrimo pasiekimai. Galbūt trūko aiškesnio problemos suformulavimo ir tyrimo aktualumo apibrėžimo.

Disertantei baigus disertacijos pristatymą, tarybos pirmininkas pasiteiravo, ar susirinkusieji turi klausimų. Paskui žodis buvo perduotas mokslinei vadovei R. Banytei-Rowell. Ji savo pasisakymo pradžioje priminė aptariamojo darbo istorinį kontekstą. Čia darbo mokslinė vadovė perfrazavo Publijaus Kornelijaus Tacito veikale pateiktas žinias apie žmones, priklausiusius *aestiorum gentes*, kurie nesuprato gintaro vertės. Kalbėtoja taip tarsi ir suformulavo aiškią tyrimo problemą, kuria klausiama, ar iš tikro romėniškuoju laikotarpiu Vakarų Lietuvos gyventojai nesuprato gintaro vertės ir apskritai nevertino jo? Ši vadovės „pagalba iš salės“ iš tiesų papildė disertantės pristatymą. Toliau mokslinė vadovė svarstė apie aptariamajame darbe taikomus metodus ir jų taikymo rezultatus. Pasisakymo pabaigoje ji išreiškė tikėjimą darbo naujumo būsimu įvertinimu, o besiginančiai doktorantei į kritiką siūlė žiūrėti kaip į inspiraciją ateityje gilinti tyrimus.

Žodį perdavus oponentui A. Butrimui, jo atsiliepimas buvo pradėtas gana griežtu tonu: „Darbo privalumų išryškavimo ir pagyrų laikas baigėsi.“ Oponentas pirmuoju trūkumu įvardijo darbo pavadinimą, kuris, pasak jo, ne visai atitinka disertacijos turinį, kadangi tyrimo teritorija apima ne tik Vakarų Lietuvą, bet ir Vidurio Lietuvą, Pietvakarių Latviją. Taip pat jis siūlė ateityje rengiant publikaciją koreguoti ir konkretinti kai kurių skyrių pavadinimus, atsisakant perteklinių žodžių. Aptardamas įvadą ir metodologinę disertacijos dalį, jose A. Butrimas didesnių trūkumų ar klaidų nepastebėjo, o kai kuriose vietose netgi pagyrė darbo autorę. Dėl 3-iojo skyriaus „Pietvakarių Latvijos ir Vakarų Lietuvos kapinynų analizė“ ir 4-ojo skyriaus „Kitos baltų kultūrinės grupės. Gintaro radiniai plačiausiai tirtuose kapinynuose“ oponentas išreiškė struktūrinę pastabą. Jo nuomone, šie skyriai temos atžvilgiu yra tapatūs ir jų išskyrimas nėra logiškas, tad jis siūlė juos sujungti. Tęsdamas ginamojo darbo oponavimą ir aptardamas disertacijos 5-ąjį skyrių, A. Butrimas pabrėžė daugiau jo privalumų negu trūkumų bei pasidalijo šio skyriaus skaitymo metu kilusiomis mintimis. Aptardamas išvadas, oponentas vėlgi įžvelgė tik teigiamus dalykus, kuriais ir pasidalijo su gynimo taryba bei susirinkusia publika. Visgi baigęs nagrinėti gynimui pateiktą disertaciją, A. Butrimas perėjo prie su pastaruoju darbu tik iš dalies susijusios temos – kultūrų ir paminklų pavadinimų problemos archeologiniuose veikaluose. Pritardamas disertantės pasirinktai vartojimo sistemai, jis apeliavo į kitus šio laikotarpio tyrinėtojus, kurie taiko, jo manymu, netinkamas pavadinimų sistemas. Po šio nedidelio ekskurso į „šoną“ oponentas grįžo prie gynimo tarybai pateiktos disertacijos ir išvardijo savo

išvadas, kurios visai neatitiko atsiliepimo pradžioje išsakyto tono. Jo manymu, darbas atitinka disertacijoms keliamus reikalavimus.

Žodį perdavus oponentui E. Jovaišai, pastarasis savo atsiliepimą pradėjo trumpa įvadinės, metodologinės ir dėstomosios disertacijos dalies apžvalga. Pateikdamas samprotavimus apie disertacijos tekstą, jis įžvelgė pirmąją problemą dėl termino „vidutinis turtingumas“, kuris, jo manymu, labiau reikštų pirmosios „turtingųjų“ kategorijos posluoksniį, ir siūlė jį keisti terminu „pasiturintis“. Kitą neaiškumą oponentas įžvelgė kapų inventoriuje rasto gintaro ir romėniškų monetų santykio nekoreliacijos interpretacijoje. Jo teigimu, disertantės teiginys, kad tą lėmė monetų nesuderinamumas su gintaru, yra netinkamas. Jis siūlė tai interpretuoti remiantis tuo, kad romėniškų monetų piko metu šių kraštų bendruomenės nariai negalėjo sau leisti netekti gintaro, o atslūgus gintaro prekybai, jis jau tapo prieinamas. Oponentas, kalbėdamas apie prekybos mastus II a., teigė, kad vietiniai gyventojai suvokė gintaro vertę ir sugebėjo gauti šimtus, tūkstančius tonų bronzos. Grįžęs prie pastabų, kalbėtojas pakomentavo skydo umbų ir gintaro artefaktų tirtuose kapuose koreliacijos vertinimus. Pasak jo, skydas yra disertacijoje minėto bendruomenės daugiasluoksniškumo atspindys, ir negalima sakyti, kad tai nebuvo aukšto socialinio statuso ženklas. Sulaukė kritikos ir kitas disertantės teiginys, kad romėniškos monetos bendruomenėse nebuvo siejamos su gintaru. Oponentas įrodinėjo, kad šis ryšys yra akivaizdus vien dėl gintaro kelio egzistavimo. Toliau E. Jovaiša konstatavo, kad disertantė savo tyrimu vis dėlto atsakė į esminius išsikeltus uždavinius ir problemas.

Išklausiusi abiejų oponentų atsiliepimus, disertantė trumpai atsakė į kritiką dėl darbe vartotos terminijos ir polemizavo su E. Jovaišos išsakytomis mintimis apie gintaro ir romėniškų monetų tarpusavio (ne) ryšį bei skydo umbų reikšmę. Visgi oponentas nesutiko su paaiškinimu dėl „vidutinio turtingumo“ termino vartojimo ir vėlgi argumentavo savo išsakytą kritiką. Doktorantė sutiko su E. Jovaišos nuomone. Taip pat buvo motyvuotas 3-iojo ir 4-ojo skyrių išskyrimas. Pasak disertantės, tai buvęs logiškas iš tyrimo struktūros išplaukęs sprendimas, kuris jai leido aiškiau pateikti tyrimo rezultatus ir juos lyginti. Dėl dalies oponentų išsakytos kritikos S. Bagužaitė-Talačkinė komentarų nepateikė, taip tarsi su ja sutikdama.

Perdavus žodį gynimo tarybos narei S. Kraniauskienei, ji, būdama sociologė, jau savo atsiliepimo pradžioje akcentavo socialinį aptariamo tyrimo aspektą. Esminės tarybos narės pastabos buvo skirtos metodologinei disertacijos daliai. Labai įdomi ir konstruktyvi buvo S. Kraniauskienės kritika dėl metodologijos ir tyrimo eigos proceso apibūdinimo disertacijoje. Gynimo tarybos narei kilo daug klausimų, kodėl pasirinkta būtent tokia tyrimo metodologija ir kodėl taikomas būtent toks tyrimo prieigos būdas. Turbūt čia reikėtų pridėti, kad šios pastabos gali būti taikomos ne vienam archeologiniam tyrimui, nes Lietuvos archeologinėje literatūroje dažnai pasitaiko, kad

pateiktame tyrime yra sunku suprasti metodologinės prieigos pasirinkimo motyvus, trūksta platesnių paaiškinimų apie pasirinktą metodologinę prieigą, neišryškinamos pasirinktų tyrimo metodų silpnosios vietos. Turbūt šioje vietoje žvilgsnis iš šalies gali būti taikomas ne tik besigynusiai disertantei.

Kitas savo atsiliepimu su taryba ir susirinkusia auditorija pasidalijęs tarybos narys A. Merkevičius visų pirma antrino A. Butrimui dėl disertacijos pavadinimo ir korekcijų reikalingumo. Tarybos nariui patiko disertacijos įvadas ir metodologinė dalis. Tęsdamas savo atsiliepimą, jis paminėjo kelias korektūros ir stiliaus klaidas, tačiau esminių trūkumų neįžvelgė. Kalbėtojas pasidžiaugė, kad ši studija gerokai papildys turimas žinias apie gintaro panaudojimą romėniškuoju laikotarpiu.

254

Tarybos nario M. Bertašiaus atsiliepimas buvo kitoks nei prieš tai pasisakiusiųjų. Jame labiausiai kreiptas dėmesys į klausimą, ar gali įkapės atskleisti buvusią socialinę struktūrą? Išdėstęs teorinį diskursą apie požiūrius į materialiąją kultūrą, tačiau suvokdamas, kad ši problema yra gerokai platesnė ir nėra šio tyrimo objektas, tarybos narys perėjo prie kitų pastabų ginamai disertacijai. Turbūt šios kritikos būtų išvengta, jei disertacijos autorė įvade būtų pateikusi informaciją, kokiai teorinei mokyklai ji linkusi pritarti ir kokiomis teorinėmis prieigomis vadovaujasi. Toliau tarybos narys pateikė konkretesnes pastabas. Kadangi buvo tiriamas kapo inventoriųs, M. Bertašiui kilo klausimas, kodėl nebuvo vertintos darbo sąnaudos, skirtos kapui įrengti – duobės dydis ir gylis, supilto pilkapio kauburio dydis, akmenų konstrukcijų sudėtingumas ir t. t. Taip pat M. Bertašius pritarė S. Kraniauskienės kritikai, apėmusiai metodologinę dalį, kuri, jo nuomone, nebuvo tinkamai išplėtotą ir paaiškinta.

Tarybos narys E. Vasiliauskas, be pasisakiusiųjų jau pažymėtų trūkumų ir kitų smulkių klaidų, klausė, kodėl tik Vakarų Lietuvos ir Pietvakarių Latvijos kapų su akmenų vainikais įkapės buvo tiriamos, taikant vertės indekso nustatymo metodiką, o likusiai darbe naudojamai archeologinei medžiagai ši tyrimo metodika netaikyta?

Tarybos pirmininkas V. Žulkus pirmiausia pagyrė autorę už išsamų bei platų tyrimą ir objektyvius įvertinimus. Pirmininkas pabrėžė, kad prieš imdamasis panašaus tyrimo, visų pirma vartytų šią disertaciją ir atsižvelgtų į šiame gynime išsakytas mintis bei teiginius.

Toliau žodis buvo suteiktas gynime dalyvavusiam Valdemarui Šimėnui. Pagal pirminį gynybos tarybos sudėties variantą jis turėjęs būti tarybos nariu. Kalbėtojas papasakojo apie sunkų disertantės kelią iki gynimo procedūros paskutinės fazės, pasidalinimas mintimis su taryba, disertante bei susirinkusia publika ir apie savo profesinės karjeros virąžus, vykusius paskutiniu metu. Visgi kadangi tai nebuvo tiesiogiai susiję su gynimo procesu, V. Šimėnas savo pasisakymą baigė linkėdamas disertantei sėkmės, kovingumo, mokslinės karjeros ir pasisekimo gyvenime.

S. Bagužaitė-Talačkienė, atsakydama į tarybos narių išsakytą kritiką, daugiausia dėmesio skyrė metodologijai paaiškinti. Ji paaiškino, kaip buvo apskaičiuojamos vertės, kodėl taikyti vieni ar kiti metodai. Taip pat buvo atsakyta į M. Bertašiaus pastabą dėl darbo našumo, įrengiant kapo duobę, įvertinimo. Disertantė teigė, kad ji nepastebėjo didesnių skirtumų tarp kapų, vertindama jų įrengimą. Tik atkreipė dėmesį į du išskirtinius kapus iš dabartinės Latvijos teritorijos, kurių duobės buvo laivo-valties formos, kas galbūt galėjo padidinti jų vertės indeksą. Kelios pastabos buvo skirtos vienai ar kitai interpretacijai, kuriomis buvo suabejoję pasisakiusieji, pagrįsti.

Po disertantės atsakymų į tarybos narių išsakytas pastabas ir kritiką, platesnės diskusijos nekilo. Tarybos pirmininkas paskelbė pertrauką, kurios metu disertacijos gynimo taryba turėjo diskutuoti ir balsuoti dėl humanitarinių mokslų srities istorijos krypties daktaro laipsnio suteikimo ar nesuteikimo. Pasibaigus pertraukai, įvyko paskutinis ceremonijos etapas – tarybos pirmininkas perskaitė protokolą, kuriame teigta, kad gynimo taryba po slapto balsavimo vienbalsiai nusprendė S. Bagužaitėi-Talačkienei suteikti daktaro laipsnį.